

Վարդիքեր ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՅԱՅ ԹԱԳԱՎՈՐԴԱԹՅԱՆ ՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼԻՐՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ԳՐԶՈՒԹՅԱՆ ՕՋԱԽՆԵՐ

Բագրատունյաց ժամանակաշրջանում սկսում են առաջանալ ու կազմավորվել վանքային համալիրները՝ եկեղեցական ու աշխարհիկ շենքերով, հիանալիորեն ներդաշնակված միմյանց ու բնության հետ: Բացի պաշտամունքային շենքերից կառուցվել են զավիթներ, սեղանատներ, գրատներ, բնակելի շենքեր, դամբարաններ, զանգակատներ, տնտեսական բազմազան կառույցներ: Վանական համալիրները կազմավորվել են սրբավայրերի տեղում (Սևան, Գեղարդ), վաղ միջնադարյան հուշարձանների շուրջ (Հովհանավանք, Հառիճ, Շողագավանք, Դպրեվանք), ինչպես և միանգամայն նոր վայրերում (Սաղմոսավանք): Համալիրները սովորաբար տեղադրվել են դժվարամատչելի տեղերում կամ պաշտպանված են եղել ոչ հեռու տեղավորված հզոր ամրոցներով:

Միջնադարյան վանքերը, ինչպես այլ երկրներում, նույնպես և Հայաստանում, իրենց գործունեությամբ տարաբնույթ են եղել: Որոշ վանքեր զբաղվել են կրոնական ինքնամվիթումով և քարոզով, նաև բաղնջգործությամբ, հիվանդների բուժումով, ծերերի խնամակալությամբ և այլն: Մի մասն էլ զբաղանցապես ծավալել է կրթա-մշակութային գործունեություն: Այս կենտրոններում էլ հանդես են եկել հայ միջնադարի ականավոր մատենագիրներ, պատմիչներ, փիլիսոփաներ, ճարտասաններ, քերականներ, երաժիշտներ, իրավագետներ, մանրանկարիչներ, գրչության և արվեստի շատ մշակներ: Այստեղ զարգանում էր քանդակագործությունը, ճարտարապետական միաքր, մանրանկարչությունը, պատմագրությունը, գրականությունը, փիլիսոփայությունը, աստվածաբանությունը, արվեստի և գիտության այլ ճյուղեր: Հենց այս հանգամանքն էլ անհրաժեշտություն է առաջացրել կառուցելու զբաղմունք-մատենադարաններ, դրայուցներ, նաև ժամատուն-զավիթներ: IX-XI դդ. Անի-Շիրակի թագավորության տարածքում գործել է Բջնիի ուսումնա-գիտական կենտրոնը, որը միջնադարում հայտնի էր «Ազգիստրեսի ճեմարան» անունով: Գրիգոր Մագիստրոսն իր բացած դպրոցում կիրառում է քառյակ գիտությունների դասավանդումը: Այդ նպատակով նա Պետրոս Գևորգյանը կաթողիկոսից 1037թ. ստանում է Անանիա Շիրակացու «Քրոնիկոն»-ի մի օրինակ և դասավանդում իր ճեմարանում: Միաժամանակ նա այդ ծրագիրը առաջարկում է կաթողիկոսին՝ Անիի դպրոցում դասավանդելու համար: Թվարանություն, երաժշտություն, երկրաչափություն, աշխարհագրություն, ուստաբաշխություն առարկաներից բացի, նա ծրագրում մտցնում է բժշկություն, առասպելաբանություն (առակներ և հանելուկներ), գիտավարժություն, խաղեր, մրցույթներ և այլն:¹ Ձեռագիր հիշատակարաններից պարզվում է, որ հետագայում էլ «ի ղոթկ քաղաքէ Բջնոյ» գրվել են ձեռագրեր: Դրանցից մեկը, որ կոչվում էր «Մեկնութիւն Դուլասի Ստեփանոս Կունդի կամ Սարգիս Կունդի» ձեռագիրն է, որ գրվել է 1184թ.:² Նշանավոր էին նաև Հռոմոսի վարդապետարանը, Սարմաշենի դպրատունը, Արգինայի վարդապետարանը, Կեչառիսի վանքի, Այրիվանքի վարդապետարանները և այլն: XI դ. նշանավոր էր Երևանի Անանիա առաքյալի անապատի դպրոցը, որի ղեկավարն էր Հովհաննես Տարոնացի Կոզեռն նշանավոր գիտնականն ու վարդապետը: Այդտեղ Հովհաննես Տարոնացին մեկնում է Անանիա Շիրակացու տոմարը՝ Աշտարակի եպիսկոպոս Անանիայի պատվերով:³ Արիստակես Լաստիվերացին Հովհաննես Կոզեռնի անունը եպարտությամբ է հիշատակում մեծ գիտնականների շարքում:⁴ Կաթողիկոսները, ինչպես նաև հայ և բյուզանդացի թագավորները, հաճախ Կոզեռնի օգնությանն են դիմել արևի խավարման և երկրաշարժերի պահանջ-

¹ Ա. Մաթևոսյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանները միջնադարյան հայ մշակույթի ուսումնասիրության սկզբնաղբյուր, Եր., 1998, էջ 89:

² Գալեգի Ա. Կաթողիկոս, Յիշատակարանը ձեռագրաց, հաստը Ա (Ե դարից մինչև 1250թ.), Անքիլիս, 1951, էջ 499:

³ Ա. Մաթևոսյան, ճշգ. աշխ., էջ 89:

⁴ Պատմություն Արիստակեսի Լաստիվերացու (այսուհետև՝ Լաստիվերացի), Եր., 1963, էջ 26:

պան տեղաօջախ գնեմատանն, յատուքս Աբասայ քաղաքորի իբր ամս 935-940»:¹⁵ Ասե-
վանու Ասողիկը գրում է. «Ի գաւառի՞ն Շիրակայ Հոռոմոսին կոչեցեալ վանք՝ շինեցաւ
(Աբասը) ի ձեռն Յովհաննէսի՝ որ էր գաղարեալ յողորմածութեան զարդս... և անցաւ-
որաց և ճանապարհորդաց հանգստարան պատրաստելը գտելին՝ մինչև հանգչել իբր յի-
րեանց տան ամենայն օտարաց»:¹⁶ Վ. Արեւելցին նույնպես Հոռոմոս անունը կապում է
հոռոմների անվան հետ:¹⁷ Վանքը կոչվել է նաև Դաշավանք՝ Անիի ճանապարհի վրա
եղած գույզ աշտարակների, ըստ այլ վարկածի՝ երկու տաճար ունենալու պատճառով:
Հոռոմոսն ուներ ընդարձակ կալվածքներ, գյուղեր: Խմելու և ոռոգելու ջուրը վանք էր
բերվում բավական հեռվից: Հոռոմոսը՝ իբրև հայ ճարտարապետության կարևոր կորող-
ներից մեկը, նաև մշակույթի մեծ կենտրոն էր: Ունեցել է հարուստ մատենադարան,
վարդապետարան, աղքատներին հյուրընկալող ասպնջականոց:¹⁸ Ենթադրվում է, որ
այս վանքում էին տեղի ունենում Բագրատունի քաղաքների գոմարած արքայական
ժողովները: Ըստ Ասողիկի՝ 982թ. «զՀոռոմոսի վանքն այրեաց» Ապիսան ամիրան:¹⁹
Լաստիվերտցին նույնպես հիշատակում է վանքը, գրելով. «Փոխի յաշխարհի տարբ և
արժանաւոր հայրապետն ակը Սարգիս, և է գերեզման նորա ի Հոռոմոսի վանքն»:²⁰
Վանքը լիարժեք գործել է մինչև XIII դ. վերջերք, որից հետո աստիճանաբար անշքացել
է: Ձեռագիր հիշատակարաններից պարզվում է, որ այստեղ գրվել են ձեռագրեր:
Դրանցից մեկը Ավետարան է /Յովհաննէս գրիչ, 1181թ./: Ամենայն հավանականությամբ
նույն գրիչի ձեռքով է 1187թ. արվել նաև մեկ ուրիշ ձեռագիր՝ «Ճառք Յաղագս Վեցաւ-
րէից սրբոյն Բարսղի Կեսարոս»:²¹ Հոռոմոսի վանքը մեր օրերում կիսաքանդ է:

Շիրակ գավառի Բագնայր գյուղում էր գտնվում համանուն վանական համալի-
րը, որի մեջ մտել են չորս եկեղեցիներ: Դրանցից գլխավորը Սբ. Աստվածածինն է, որի
ամուսնով էլ երբեմն անվանվում է ամբողջ համալիրը: Վանքը կառուցվել է 1012թ. Վահ-
րամ Պաշկավաճու որդի Սմբատ մազիսարոսի նախաձեռնությամբ, որը 1012թ. «շի-
նեաց գերեշտակարեան և գլխապագատեան վանքն՝ որ Բագնայր յորջորջիւր ժողովեալ
աստուածայնոց արանց»:²² Այս մասին տեղեկություն ունի և Ասողիկը:²³ Բագնայրը մի-
ջին դարերում եղել է Հայաստանի զրջութան խաչքար կենտրոններից մեկը: Մեզ են հա-
սել այստեղ գրված և ընդօրինակված ավելի քան 10 ձեռագրեր (XI-XIII դդ.): Այնպես
հիշատակում է Բագնայրի Մխիթար վարդապետին, որն. «Յառաջինն կէս ԺԱ դարու
փայլեր իմաստությամբ ի Բագնայր՝ Մխիթար վարդապետ գոր ընդ այլ գիտնական և
նշակաւոր վարդապետս՝ Պետրոս Գեաղարծ կաթողիկոս ընդ իւր տարաւ ի Կոս-
տանդնուպօլիս»:²⁴ Վանքն իր փառքը կորցրել է XIV-XV դդ.:

Շիրակ գավառում էր նաև Խձկոնքի վանական համալիրը, որ գտնվում էր Ա-
նիից մոտ 22 կմ հարավ-արևմուտք՝ Ալտուրյան գետի աջակողմյան վտակ Տեկորի գետի
վերին հոսանքի ծախ կողմում, Տեկորի վանքից 2-3 կմ արևմուտք, ձորամիջյան երեք
տարրեր ժայռեղեն քերակալների հարթ մակերևույթների վրա: Դ. Ալիշանը համալիրի
ամուսնու կոտորում է մենակյացների քարանձավ-խուցերի անվան հետ, այսինքն՝ Խձկոնք
նշանակում է «խուցակյացներ»: Վանքի համալիր կազմված է հինգ քարակերտ եկեղե-
ցիներից (դրա համար բուրքերն այն «նտազայում անվանել են Բեշքիլիսա»)՝ կառույ-
ված IX-XI դդ., խաչքար կորողներից, վանքի օժանդակ շինություններից: 1240-ական
թթ. վանքը համարյա լքվում է: Արհամիթքների օրերին վանքը նաև ապաստան է եղել

¹⁵ Ղ և ո ն դ Ա լ ի շ ա ն, Շիրակ, Վենետիկ, 1881, էջ 18:

¹⁶ Ա ս ո ղ ի կ, էջ 174:

¹⁷ Մեծին Վարդանայ Բարձրաբերդոյ Պատմութիւն տիեզերական (այստեհեան
Բարձրաբերդոյի), Մոսկվա, 1861, էջ 120:

¹⁸ Թ. Թոքա մ ա ն յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 298:

¹⁹ Ա ս ո ղ ի կ, էջ 188:

²⁰ Լ ա ս տ ի վ եր տ ց ի, էջ 32:

²¹ Նույն տեղում, էջ 517:

²² Սամուկի քանանայի Անեցոյ Հաւաքմանք ի գրոց պատմագրաց (այստեհեան՝ Անեցի),
Էջմիածին, 1893, էջ 105:

²³ Ա ս ո ղ ի կ, էջ 270:

²⁴ Ղ և ո ն դ Ա լ ի շ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 121:

շրջապատի յմակչության համար: Այս հոյակապ վանական համալիրը այժմ ոչնչացված է: Կանգուն է միայն Սբ. Սարգիս եկեղեցին՝ խիստ խաբխրված փճակում:

Ախուրյան գետի ձախ ափի բնյարձակ հովտում է գտնվում Մարմաշենի վանական համալիրը: Եկեղեցու որմի արձանագրությունը վկայում է, որ վանքի գլխավոր եկեղեցու կառուցումը տեղ է քառասուն տարուց ավելի՝ սկսվել է 986թ. և ավարտվել 1029թ. սպարապետ Վահրամ Պահլավունու կողմից, որի անունով եկեղեցին նաև Վահրամաշեն է կոչվում. «Շնորհին Աստուծոյ ես Վահրամ՝ իշխանաց իշխան անքիպատ պատրիկ որդի Գրիգորի իշխանի Հայոց Սեծաց ի ցեղէն Պաղաւունի եւ ի զարմից արքայն Գրիգորի Հայոց Լուսաւորչի որ յաղագս ի Բրիստոս յոսոյն հիմնադրեցի զսուրբ եւ զտիեզերական ուխտս Մարմաշէն սկսեալ ի ՆԼԵ թուականին Հայոց յաւուրս Սմբատայ որդոյն Մշտոյ Հայոց քազաւորի մինչև ի ժամանակս Յովանիսի որդոյն Գագկայ Հայոց Շահնշահի առն իմաստնոյ շինողի և խաղաղարարի, եւ ի թուականի Հայոց ՆՀԸ...»:²⁵ Համալիրը հիշատակում են Անեցին,²⁶ Գանձակեցին,²⁷ Գրիգոր Մագիստրոսը՝ որն իր թղթերում վանական համալիրը անվանում է «Սուրբ ուխտ և մայրաքաղաք Մարմաշինոյ»,²⁸ Ստեփանոս Ասողիկը,²⁹ Բարձրաբերդեցին:³⁰ Եղև է միջնադարյան կրօնական և մշակութային նշանավոր կենտրոն, ունեցել է մատենադարան, ճանաչվել է որպես նշանավոր դպրոց: Նրա մասին հիշատակություններ կան նաև վրաց աղբյուրներում՝ կապված դավանաբանական վեճերի հետ (Յեփիմիոս Յերուսաղեմացի, XI):³¹

Անի մայրաքաղաքից հյուսիս, համանուն գյուղում էր գտնվում Շիրակ գավառի նշանավոր վանական համալիրներից Դպրեվանքը: Վանքի աշխարհագրական դիրքը վերջնականապես ճշտված չէ: Ըստ ուսումնասիրողների, նրա մնացորդները պետք է փնտրել Գյումրի քաղաքի մոտ գտնվող Չերքեզի ձորում:³² Դպրեվանքը հիշատակվում է VII դ.: Այստեղ է գործել Բարսեղ Շունը (VII դ.). «աբարին ի ձեռն սրբոյն Բարսղի՝ մականունն Շոն կոչեցելոյ, որ էր առաջնորդ սուրբ ուխտին, որ Դպրավանք կոչի ի գաւառին Անու»:³³ Վանքը հիմնովին վերակառուցվել է 935 թ.: Աբաս Բագրատունու ջանքերով, Բյուզանդիայից հաղածված հայ հոգևորականների մասնակցությամբ: Դպրեվանքը հիշատակում է և Ասողիկը:³⁴ Վանքը այս գավառում է դնում և Գանձակեցին, գրելով, որ Ռոմանոս կաթեր կողմից հաղածված վանականները հաստատվեցին. «և գԴպրեվանք ի Շիրակ գաւառին»:³⁵ Այն նաև մշակութային կենտրոն էր: Ենթադրվում է, որ այստեղ է կրթություն ստացել նաև Անանիա Շիրակացին:

Սևանի կղզու (այժմ քերակողի) բարձունքին, Սյունիքի Գեղարքունիք գավառում է գտնվում Սևանա վանքը: Համաձայն ավանդության այստեղ եղել է հեթանոսական մեհյան, որը 305թ. կործանել է ավել Գրիգոր Լուսավորիչը, տեղը կանգնեցնելով նոր հավատքը խորհրդանշող փայտակերտ մի խաչ: Հետագայում կառուցվել է մի անբողջ վանական համալիր: Սևանի վանքի զարգացումն ու բարգավաճումը սկսվում է IX դ. կապված երկրի ռազմաքաղաքական հզորացման և անկախության վերահաստատման հետ: Վանական համալիրի կառուցապատման, նրա ներքին կյանքի ու զրույթյան արվեստի զարգացման բնագավառում այդ ժամանակներում հատկապես ակտիվ են գործել Բագրատունիները և Սյունիքի իշխանները: Առաքելոց եկեղեցու վրա պահպանվել է շինարարության մասին 874թ. արձանագրություն:

Միջնադարում Սևանի վանքը հանդիսացել է զիստության, ձեռագրերի ընդօրինակության և բարձր աիպի ուսումնական կենտրոն: IX դ. Սյունյաց վարդապետարանը

²⁵ Ղ և ռ ճ ղ Ա լ ի շ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 148:

²⁶ Ա ն ե ց ի, էջ 103:

²⁷ Կ ի ր ա կ ո ս Գ ա ն ձ ա կ ե ց ի, Պատմություն Հայոց (այսուհետև՝ Գանձակեցի), Եր., 1961, էջ 82:

²⁸ Ղ ու կ ա ս Ի ո ճ ի ճ ե ա ն, Ստորագրություն Հին Հայաստանեսց, Վենետիկ, 1822, հ. 2, Եր., 1988, էջ 431:

²⁹ Ա ս ո ղ ի կ, էջ 270:

³⁰ Բ ա ր ձ ր ա ք ե ր ղ ց ի, էջ 131:

³¹ Վրաց աղբյուրներ, էջ 107:

³² Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, էջ 142:

³³ Բ ա ր ձ ր ա ք ե ր ղ ց ի, էջ 96:

³⁴ Ա ս ո ղ ի կ, էջ 176:

³⁵ Գ ա ն ձ ա կ ե ց ի, էջ 79:

Մաքենոցաց վանքից տեղափոխվում է Սևանա կղզի: Դպրոցի ստեղծումը կապված էր կաթողիկոս Մաշտոց Ա Եղվարդեցու հետ (897-898թթ.): Մաշտոցը լանդագրում և քար-մաղում է ծխական մատյանը, որը նրա անունով կոչվում է Մաշտոց: Նա դպրոցում դասավանդում է քերականություն, ճարտասանություն և փիլիսոփայություն՝ եռյակ արվեստներ: Իր դպրոցը դասագրքերով ապահովելու համար հարստացնում է Սևանավանքի մատենադարանը: Այստեղ են սովորել Սյունյաց իշխան Գևորգը, պատմիչ և կաթողիկոս Հ. Դրասխանակերտցին (898-929թթ.), Ստեփանոս Սևանցի կաթողիկոսը, նրա եղբորորդին՝ կաթողիկոս Մարգիս Ա Սևանցին (992-1019թթ.):³⁶ գրիչներ, մանրանկարիչներ: Ջլդ. դպրոցը ղեկավարում է Մարգիս իմաստասեր հմուտ գիտնականը, որը հատուկ նամակագրություն ուներ Գագիկ քաղափորի հետ:³⁷ 893թ. Ստեփանոս Գրիչի ձեռքով այստեղ գրվել է մի Մաշտոց:³⁸ Համալիրի շինությունները զգալիորեն առժեղ են 995 թ. երկրաշարժից: Այժմ կանգուն են Առաքելոց և Սբ. Աստվածամայր եկեղեցիները:

Գեղարքունիք զավառում էր գտնվում նաև Վանեկան վանական համալիրը կառուցված Աշոտ Ա Բագրատունի քաղափորի որդու՝ Շապուի սպարապետի կողմից 903թ.: Շապուի Բագրատունին այդ մեռին վանքի թմբուկի վրա թողել է արձանագրություն: Կառուցումից հետո վանքին են նվիրվել գյուղեր, հանդամասեր: Այստեղ է քաղված Մմբաա Բագրատունին: Հետագայում Աշոտ շահնշահի որդի Գագիկը եկեղեցին նորոգում է, պարսպապատում և նրան է նվիրում Գեղճանազետը:³⁹ Վանքը գտնվում էր ներկայիս Գեղարքունիքի մարզի Արծվանիստ գյուղից մոտ 20կմ հեռավորության վրա:

Գեղարքունիք զավառում էր գտնվում նաև Մաքենյաց վանքը՝ (այժմ Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքատյայ սվանից 15կմ հարավ-արևմուտք՝ Մաքենիս գյուղի մոտ, համանուն (այժմ Կարճաղբյուր) գետի աջ ափին, մի ոչ բարձր լեռնաճյուղի վրա): Վանական այս համալիրն ունեցել է բնդարձակ կալվածքներ և սեփական գյուղեր, ազարակներ ու այգիներ Գառնիում և Երևանում, Անի մայրաքաղաքում ունեցել է իր վաճառատները: Վանական համալիրը բաղկացած է երկու հուշարձանախումբից, որոնցից հիմնականը պարսպապատ է: XI դարի սկզբներին վանքը որոշ ժամանակ եղել է Գեղամա բեմի կախկոպսանիստը: Եղել է գրչության կենտրոն: Այստեղ են ուսանել պատմիչ Հ. Դրասխանակերտցին, Մաշտոց Եղվարդեցի կաթողիկոսը:⁴⁰ Այստեղ է գործել Ստեփանոս Սյունեցին: VIII դ. այստեղ գործել է Սյունյաց վարդապետարանական դպրոցը, որն հետագայում տեղափոխվել է Շաղատ և Տաթև (IXդ.):

Սյունիքի գրչության կենտրոններից էին նաև Գնդեվանքը, Խոտուակերաց վանքը, Յախաց քարը, Հերմոնի վանքը և այլն:

МОНАСТЫРСКИЕ КОМПЛЕКСЫ БАГРАТИДСКОГО ЦАРСТВА КАК ЦЕНТРЫ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В. Абрамян

В период правления династии Багратидов в Армении создаются монастырские комплексы, которые различались характером своей деятельности. Некоторые монастыри занимались также благотворительностью, лечением больных, опекой над стариками, другие — преимущественно культурно-просветительской деятельностью. В этих центрах работали выдающиеся армянские средневековые летописцы, историографы, философы, ораторы, грамматиканы, музыканты и многие деятели искусств.

³⁶ *Լ. ա ս տ ի վ եր տ ց ի, էջ 28:*

³⁷ *Ա. Մ ա ր է ո ս յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 88:*

³⁸ *Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ Ե-ԺԲ դարեր, Աշխատասիրությանը Ա. Մաքենյանին, Եր., 1988, էջ 41:*

³⁹ *Պատմություն նահանգին Միսական արարելալ Ստեփաննոսի Օրբելյան Արքեպիսկոպոսի Միւնեաց (այստեւեւեւ՝ Օրբելյան), Թիֆլիս, 1910, էջ 132-133:*

⁴⁰ *Նույն տեղում, էջ 126:*

Մաքենոցաց վանքից անդալովալում է Սևանա կղզի: Գպրոցի ստեղծումը կապված էր կարողիկոս Մաշտոց Ա եղվարդեցու հետ (897-898թթ.): Մաշտոցը խմբագրում և քարձնում է ծիսական մատյանը, որը նրա անունով կոչվում է Մաշտոց: Նա դպրոցում դասավանդում է քերականություն, ճարտասանություն և փիլիսոփայություն՝ եռյակ արվեստներ: Իր դպրոցը դասազորքերով ապահովելու համար հարստացնում է Սևանավանքի մատենադարանը: Այստեղ են սովորել Սյունյաց իշխան Գևորգը, պատմիչ և կարողիկոս Հ. Դրասխանակերտցին (898-929թթ.), Ստեփանոս Սևանցի կարողիկոսը, նրա եղբորորդին՝ կաթողիկոս Մարգիս Ա Սևանցին (992-1019թթ.):³⁶ գրիչներ, մանրանկարիչներ: Միջ. դպրոցը ղեկավարում է Սարգիս իմաստասեր իմուտ գիտնականը, որը հատուկ նամակագրություն ուներ Գագիկ քաղափորի հետ:³⁷ 893թ. Ստեփանոս Գրիչի ձևերով այստեղ գրվել է մի Մաշտոց:³⁸ Համալիրի շինությունները զգալիորեն տուժել են 995 թ. երկրաշարժից: Այժմ կանգուն են Առաքելոց և Սբ. Աստվածամայր եկեղեցիները:

Գեղարքունիք գավառում էր գտնվում նաև Վանեկան վանական համալիրը՝ կառուցված Աշոտ Ա Բագրատունի քաղափորի որդու՝ Շապուհ սպարապետի կողմից 903թ.: Շապուհ Բագրատունին այդ մեսիմ վանքի թմբուկի վրա թողել է արձանագրություն: Կառուցումից հետո վանքին են նվիրվել գյուղեր, հանդամասեր: Այստեղ է քաղված Սմբատ Բագրատունին: Հետագայում Աշոտ շահնշահի որդի Գագիկը եկեղեցին նորոգում է, պարսպապատում և նրան է նվիրում Գեղձանագետը:³⁹ Վանքը գտնվում էր ներկայիս Գեղարքունիքի մարզի Արծվանիստ գյուղից մոտ 20կմ հեռավորության վրա:

Գեղարքունիք գավառում էր գտնվում նաև Մաքենյաց վանքը՝ (այժմ Գեղարքունիքի մարզի Վարդենիս քաղաքատիպ ավանից 15կմ հարավ-արևմուտք՝ Մաքենիս գյուղի մոտ, համանուն (այժմ Կարճաղբյուր) գետի աջ ափին, մի ոչ բարձր լեռնաճյուղի վրա): Վանական այս համալիրն ունեցել է ընդարձակ կալվածքներ և սեփական գյուղեր, ազարակներ ու այգիներ: Գառնիում և Երևանում, Անի մայրաքաղաքում ունեցել է իր վաճառատները: Վանական համալիրը բաղկացած է երկու իուշարձանախրմբից, որոնցից հիմնականը պարսպապատ է: XI դարի սկզբներին վանքը որոշ ժամանակ եղել է Գեղամա բեմի եպիսկոպոսանիստը: Եղել է գրչության կենտրոն: Այստեղ են ուսանել պատմիչ Հ. Դրասխանակերտցին, Մաշտոց Եղվարդեցի կարողիկոսը:⁴⁰ Այստեղ է գործել Ստեփանոս Սյունեցին: VIII դ. այստեղ գործել է Սյունյաց վարդապետ արսնական դպրոցը, որն հետագայում անդալովալով է Շաղախ և Տաթև (IXդ.):

Սյունիքի գրչության կենտրոններից էին նաև Գեղեվանքը, Խոտակերաց վանքը, Յախաց քարը, Հերմոնի վանքը և այլն:

МОНАСТЫРСКИЕ КОМПЛЕКСЫ БАГРАТИДСКОГО ЦАРСТВА КАК ЦЕНТРЫ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В. Абрамян

В период правления династии Багратидов в Армении создаются монастырские комплексы, которые различались характером своей деятельности. Некоторые монастыри занимались также благотворительностью, лечением больных, опекой над стариками, другие — преимущественно культурно-просветительской деятельностью. В этих центрах работали выдающиеся армянские средневековые летописцы, историографы, философы, ораторы, грамматиканы, музыканты и многие деятели искусств.

³⁶ *Լ ա ս տ ի վ ե ր տ ց ի*, էջ 28:

³⁷ *Ա. Մ ա ր ե ս ս յ ա ն*, ճշվ. աշխ., էջ 88:

³⁸ Հայերեն ձևագրերի կիշատակարաններ Ե-ԺԲ դարեր, Աշխատասիրությամբ Ա. Մաքենյան-ճի, Եր., 1988, էջ 41:

³⁹ Պատմության նահանգին Սիսական արարելու Ստեփաննոսի Օրբելյան Արքեպիսկոպոսի Սիմեոս (այսուհետև՝ Օրբ. և լյա ն), Թիֆլիս, 1910, էջ 132-133:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 126: